पद्मः १० । इति जटाधरः ॥ अन्त्यवर्णः ११ पद्मः १२ । इति हेमचन्द्रः ॥ चतुर्थः १३ द्विजदासः १४ उपासकः १५ । इति राजनिर्घण्टः ॥ प्लक्षद्वीपे तस्य संज्ञा मत्याङ्गः । शाल्मलद्वीपे इषुन्धरः । कुशद्वीपे कुलकः । क्रौञ्चद्वीपे सेवकः । शाकद्वीपे अनव्रतः । पुष्करद्वीपे सर्व्वे एकवर्णाः । अस्योत्पत्तिर्ब्रह्मणः पादात् । अस्य शास्त्रनिरूपितो धर्म्मः जीविका च ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशुश्रूषा । अस्यैकाश्रमो गार्हस्थ्यः । इति श्रीभागवतम् ॥ * ॥ अथ शूद्रधर्म्मादि ।

"विप्राणामर्च्चनं नित्यं शूद्रधर्म्मो विधीयते ।
तद्द्वेषी तदन्नग्राही शूद्रचाण्डालतां व्रजेत् ॥
गृध्रः कोटिसहस्राणि शतजन्मानि शूकरः ।
श्वापदः शतजन्मानि शूद्रो विप्रधनापहः ॥
यः शूद्रो ब्राह्मणीगामी मातृगामी स पातकी ।
कुम्भीपाके पच्यते स यावद्वै ब्रह्मणः शतम् ॥
कुम्भीपाके तप्ततैले भुक्तः सर्पैरहर्निशम् ।
शब्दञ्च विकृताकारं कुरुते यमताडनात् ॥
तदा चाण्डालयोनिः स्यात् सप्तजन्मसु पातकी
सप्तजन्मसु सर्पश्च जलौका सप्तजन्मसु ॥
जन्मकोटिसहस्रञ्च विष्ठायां जायते कृमिः ।
योनिक्रिमिः पुंश्चलीनां स भवेत् सप्तजन्मसु ॥
गवां व्रणकृमिः स्याच्च पातकी सप्तजन्मसु ।
योनौ योनौ भ्रमत्येवं न पुनर्जायते नरः ॥"

इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८३ अध्यायः ॥

अपि च ।

"द्विजानां पादशुश्रूषा शूद्रैः कार्य्या सदा त्विह
पादप्रक्षालनं गन्धैर्भोज्यमुच्छिष्टमात्रकम् ॥
ते तु चक्रुस्तदा चैव तेभ्यो भूयः पितामहः ।
शुश्रूषार्थं मया यूयं तुरीये तु पदे कृताः ॥
द्विजानां क्षत्रवर्गाणां वैश्यानाञ्च भवद्विधाः ।
त्रिभ्यः शुश्रूषणा कार्य्या इत्यवादीद्दचस्तदा ॥"

इति पाद्मे सृष्टिखण्डे १६ अध्यायः ॥

किञ्च ।

"शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्म्मसाधनम् ।
कारुकर्म्म तथाजीवः पाकयज्ञोऽपि धर्म्मतः ॥

इति गारुडे ४९ अध्यायः ॥

शूद्रराज्ये वासनिषेधो यथा,—

"धार्म्मिकैर्नावृते ग्रामे न व्याधिबहुले भृशम् ।
न शूद्रराज्ये निवसेत् न पाषण्डजनैर्वृते ॥"

शूद्राय मतिदाननिषेधो यथा,—

"न शूद्राय मतिं दद्यात् कृशरं पायसं दधि ।
नोच्छिष्टं वा मधु घृतं न च कृष्णाजिनं हविः ।
न चैवास्मै व्रतं ब्रूयात् न च धर्म्मान् वदेद्बुधः ॥

इति कौर्म्मे उपविभागे १५ अध्यायः ॥ * ॥

शूद्राणां वेदाधिकारनिषेधो यथा,—

"त्रयो वर्णा महाभाग यज्ञसामान्यभागिनः ।
शूद्रा वेदपवित्रेभ्यो ब्राह्मणैस्तु बहिष्कृताः ॥"

इति वाराहे संसारचक्रनामाध्यायः ॥*॥

कलौ ते धन्याः यथा,

"कलिः साध्विति यत् प्रोक्तं शूद्रः साध्विति योषितः ।
यदाह भगवान् साधुर्धन्यास्ते इति पुनः पुनः ॥"

इति विष्णुपुराणे ६ । २ । १२ ॥

तस्य मद्यपानादौ दोषो यथा,—

"तथा मद्यस्य पानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
वेदाक्षरविचारेण शूद्रश्चाण्डालतां व्रजेत् ॥"

इति शूद्रकमलाकरधृतपराशरवचनम् ॥

ब्राह्मणस्य तदन्नभोजननिषेधो यथा,—

"शूद्रान्नं ब्राह्मणोऽश्नन् वै मासं मासार्द्धमेव वा ।
तद्योनावभिजायेत सत्यमेतद्विदुर्बुधाः ॥
अथोदरस्थशूद्रान्नो मृतः श्वानोऽपि जायते ।
द्वादश दश चाष्टौ च गृध्रशूकरपुष्कराः ॥
उदरस्थितशूद्रान्नो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
जुह्वन् वापि जपन् वापि गतिमूर्द्धं न विन्दति ॥
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
वैश्यस्य चामिषान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ॥
तस्मात् शूद्रं न भिक्षेत यज्ञार्थं सद्विजातयः ।
श्मशानमिव सच्छूद्रस्तस्मात्तं परिवर्ज्जयेत् ॥
कणानामथवा भिक्षां कुर्य्याच्चातिविकर्षितः ।
सच्छूद्राणां गृहे कुर्व्वन् तत्पापेन न लिप्यते ॥
विशुद्धान्वयसंजातो निवृत्तो मद्यमांसतः ।
द्विजभक्तो वणिग्वृत्तिः शूद्रः स परिकीर्त्तितः ॥"

इति बृहत्पराशरसंहितायाम् ४ अध्यायः ॥*॥

अपि च । हारीतः ।

"शूद्रान्नेन तु भुक्तेन उदरस्थेन यो मृतः ।
स वै खरत्वमुष्ट्रत्वं शूद्रत्वञ्चाधिगच्छति ॥"

शूद्रान्नं शूद्रस्वामिकान्नं तद्दत्तमपि भोजनकालेतद्गृहावस्थितं यत्तदपि शूद्रान्नम् ।

तदाहाङ्गिराः ।

"शूद्रवेश्मनि विप्रेण चौरं वा यदि वा दधि ।
निवृत्तेन न भोक्तव्यं शूद्रान्नं तदपि स्मृतम् ॥"

अपिशब्दात् साक्षात्तद्दत्तघृततण्डुलादि । न तु तद्दत्तकपर्दकादिना क्रीतमपि । स्वगृहागते पुनरङ्गिराः ।

"यथा यतस्ततो ह्यापः शुद्धिं यान्ति नदीं गताः ।
शूद्राद्विप्रगृहेष्वन्नं प्रविष्टन्तु सदा शुचि ॥"

प्रविष्टं स्वत्वापादकप्रतिग्रहादिनेति शेषः । अतएव पराशरः ।

"तावद्भवति शूद्रान्नं यावन्न स्पृशति द्विजः ।
द्विजातिकरसंस्पृष्टं सर्व्वं तद्विरुच्यते ॥"

स्पृशति प्रतिगृह्णातीति कल्पतरुः ॥ तच्च संप्रोक्ष्य ब्राह्ममाह विष्णुपुराणम् ।

'संप्रोक्षयित्वा गृह्णीयाच्छूद्रान्नं गृहमागतम् ॥"

तच्च पात्रान्तरे ब्राह्ममाहाङ्गिराः ।

"स्वपात्रे यत्तु विन्यस्तं शूद्रो यच्छति नित्यशः
पात्रान्तरगतं ग्राह्यं दुग्धं स्वगृहमागतम् ॥"

एतेन स्वगृहमागतस्यैव शूद्रत्वं तद्गृहगतस्य शूद्रान्नदोषभागित्वं प्रतीयते । ततश्च तादृगपि मुमूर्षुणा सर्व्वथा शूद्रान्नं न भोक्तव्यम् । इति शुद्धितत्त्वम् ॥ * ॥ कलौ शूद्रविशेषान्नभोजननिषेधो यथा,—

"शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणाम् ।
भोज्यान्नता गृहस्थस्य तीर्थसेवातिदूरतः ॥
एतानि लोकगुप्त्यर्थं कलेरादौ महात्मभिः ।
निवर्त्तितानि कर्म्माणि व्यवस्थापूर्व्वकं बुधैः ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

अपरञ्च ।

व्यास उवाच ।

"नाद्यात् शूद्रस्य विप्रोऽन्नं मोहाद्वा यदि वान्यतः ।
स शूद्रयोनिं व्रजति यस्तु भुङ्क्ते ह्यनापदि ॥
षण्मासान् यो द्विजो भुङ्क्ते शूद्रस्यान्नं विगर्हितम् ।
जीवन्नेव भवेत् शूद्रो मृतः श्वा चाभिजायते ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रस्य च मनीश्वराः ।
यस्यान्नेनोदरस्थेन मृतस्तद्योनिमाप्नुयात् ॥"

कलौतरत्र शूद्रविशेषान्नभोजनविधिर्यथा,—

"आर्त्तिजं कुलमित्रञ्च गोपालो दासनापितौ
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
कुशीलवः कुम्भकारः चित्रकर्म्मक एव च ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना दत्त्वा स्वल्पं पणं बुधैः ॥
पायसं स्निग्धपक्वञ्च यावसञ्चैव शक्तवः ।
पिण्याकञ्चैव तैलञ्च शूद्रादग्राह्यं द्विजातिभिः ॥

इति कौर्म्मे उपविभागे १६ अध्यायः ॥

अपि च ।

"कन्दुपक्वानि तैलेन पायसं दधिशक्तवः ।
द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपि ॥"*॥

अन्यच्च ।

"शूद्रास्तु ये दानपरा भवन्ति
व्रतान्विता विप्रपरायणास्तु ।
अन्नं हि तेषां सततं सुभोज्यं
भवेद्द्विजैर्दृष्टमिदं पुरातनैः ॥
तस्माद्दानं प्रकर्त्तव्यं व्रतस्थेन प्रयत्नतः ।
सर्व्वपापविनाशाय महत्सुखविवृद्धये ॥"

इति वह्निपुराणे वृषदानाध्यायः ॥ * ॥

वैदिकेतरमन्त्रपाठे शूद्रादेरप्यधिकारः । वेदमन्त्रवर्ज्जं शूद्रस्येति छन्दोगाह्निकाचारचिन्तामणिधृतस्मृतौ वेदेति विशेषणात् । एवञ्च पुराणमधिकृत्य ।

"अध्येतव्यं न चान्येन ब्राह्मणं क्षत्रियं विना ।
श्रोतव्यमिह शूद्रेण नाध्येतव्यं कदाचन ॥"

इति भविष्यपुराणवचनं पुराणमन्त्रेतरपरम् ॥ पञ्चयज्ञस्नानश्राद्धेषु पौराणिकमन्त्रोऽपि निषिद्धः शूद्रमधिकृत्य ।

"नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान्न हापयेत् ॥"

इति याज्ञवल्क्येन ॥

"ब्रह्मक्षत्रविशामेव मन्त्रवत् स्नानमिष्यते ।
तूष्णीमेव हि शूद्रस्य सनमस्कारकं मतम् ॥"

इति योगियाज्ञवल्क्येन ॥

श्राद्धमधिकृत्य ।

"अयमेव विधिः प्रोक्तः शूद्राणां मन्त्रवर्ज्जितः ।
अमन्त्रस्य तु शूद्रस्य विप्रो मन्त्रेण गृह्णते ॥"

इति वराहपुराणेन च ॥